

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXV

SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXV

THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,
LITERATURE
AND ARTS
IX

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, AUGUST 20–21, 2017

Editorial Board

Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD, corresponding member of SASA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, PhD (Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow, Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Viktor Savić, PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria); Rada Stijović, PhD (Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić, Montenegro); Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang Steininger, PhD (Graz, Austria)

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC
2018

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXV

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
IX

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 20–21. АВГУСТ 2017

Редакција

*др Сћаноје Бојанин (Београд, Србија); др Злаћна Бојовић,
дописни члан САНУ (Београд, Србија); др Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска); др Лекаћерина Јакушић
(Москва, Русија); др Гордана Јовановић (Београд, Србија);
др Виктор Савић (Београд, Србија); др Радослава Сћанкова
(Софија, Бугарска); др Рада Сћијовић (Београд, Србија);
др Јелица Сћојановић (Никић, Црна Гора); др Љиљана
Сћошић (Београд, Србија); др Волфганг Шћајнингер (Грац,
Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2018

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Станоје Бојанин (Београд, Србија)
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-76-8

САДРЖАЈ

РАДА Р. СТИЈОВИЋ: Свечана беседа на отварању XXV Дана
српскога духовног преображења 19. августа 2017. године

7

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

ГОРДАНА М. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *О најпјисима на фрескама
манастира Ресаве (Манасије). Први део*

11

НАТАША С. ВУЛОВИЋ (Београд): *Библизми у сјису Живот Стефана Лазаревића деспота српскога (Превод на савремени сјрки језик:*

Гордана Јовановић)

33

БОРИС С. СТОЈКОВСКИ (Нови Сад): *Помен десјоїѣ Сїефана
Лазаревића у једном хебрејском извору*

45

БРАНИСЛАВ Ј. ЦВЕТКОВИЋ (Јагодина–Београд): *Поријекл десјотја Сјефана Лазаревића на Пјујској Гори: истјориографска консирукија*

59

РАДИВОЈ Ђ. РАДИЋ (Београд): *О сељацима углавном негативно*
(Поводом једне реченице Григорија Хиландарца)

73

ДАНИЈЕЛ М. ДОЉЧИНОВИЋ (Бања Лука): *Сава као насљавник: ареојагитиско читање Доментијана (I)*

87

ЉИЉАНА М. ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА (Београд): *Чудо као констийиуиивни елементи сриских жийија XIV и йрве йоловине XV века*

93

ТОМИСЛАВ Ж. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *Две њријовейке о њрејирању душе с ѡелом у срјским њрејисима*

113

ПАВЛЕ М. ДРАГИЧЕВИЋ (Бања Лука): *Два крајика ѿмена о болесѣи Сѣфана Душана*

143

ДРАГИЋ М. ЖИВОЈИНОВИЋ (Београд): *Дорошџ Хиландарски и његовог начелствовања Светом Гором*

159

МИЛОШ Б. ИВАНОВИЋ (Београд): *Власићела у жицијима
архиепископа Данила II*
171

ЗЛАТА Д. БОЈОВИЋ (Београд): *Србија у хуманисцичким
Коментарима о мојем времену Луја (Лудовика) Цријевића Туберона*
185

АЛЕКСАНДАР Р. КРСТИЋ (Београд): *Околина Београда у њозном
средњем веку (Од њочепика XV до њрвих деценија XVI сѡолећа)*
197

ВЛАДАН М. ТАТАЛОВИЋ (Београд): *Маѡејев извешѡај о сѡрадању
Исуса Христѡа у српској средњовековној егзегези*
223

НЕВЕН Г. ИСАИЛОВИЋ (Београд): *Заклеѡивене формуле у
средњовековним босанским ѡовељама*
235

ВЕЛИБОР С. ЛАЗАРЕВИЋ (Приштина–Лепосавић): *Трајање и значај
манасѡира Жуѡањевица*
253

БИБЛИОГРАФИЈА

СИЛВАНА Н. ЦАКИЋ (Деспотовац): *Библиографија научних скуѡова
са Дана српскога духовног ѡреображења, Десѡѡѡовац, 2012–2017.
године*
263

ТРИБИНА „ДЕМОГРАФСКА САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ
СРПСКОГ НАРОДА И СРБИЈЕ“, 22. АВГУСТ 2017. ГОДИНЕ

АНКИЦА С. ШОБОТ (Београд): *Родна равноѡравносѡ као услов
рехабилѡијације садашњег и будућег нивоа рађања у Србији*
287

ИВАН Ж. МАРИНКОВИЋ (Београд): *Дейѡѡулација у Србији – сѡање
и ѡерсѡекѡива*
299

ПРИЛОГ

ЗЛАТА Д. БОЈОВИЋ (Београд): *Двадесетѡ и ѡеѡ година Дана српскога
духовног ѡреображења (Дани српскога духовног ѡреображења као
духовна задужбина)*
311

ХРОНИКА

САНЕЛА Р. СИМИЋ (Деспотовац): *Хроника XXV Дана српскога
духовног ѡреображења. Четѡврѡ века ѡреображењских дана*
317

ВЛАСТЕЛА У ЖИТИЈИМА АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II

Рад је посвећен анализи података које о властеоском слоју у српској средњовековној држави пружа архиепископ Данило II у житијима чији је аутор. Најпре се посвећује пажња терминима које је користио за припаднике овог слоја. Утврђује се да писац најчешће помиње властелу у вези са владаревим војним акцијама и саветовањима око важних питања које је имао са њом. Скреће се пажња и на податке који се односе на учешће властеле у церемонијалним приликама.

Кључне речи: властела, житија, Данило II, владар, рат, саветовање, богатство.

Проучавање властеоског слоја у српској средњовековној држави веома је отежано услед слабе очуваности дипломатичке грађе. Тај недостатак донекле надокнађују подаци које налазимо у житијима српских писаца. Намера нам је стога да у овом раду анализирамо вести које о овом друштвеном слоју доноси архиепископ Данила II у својим делима, која представљају окосницу житијног зборника, познатог под називом *Животи краљева и архиепископа српских*. Може се рећи да и даље стоји давно изречена констатација Николе Радојчића да Данилове информације о властели нису озбиљније проучавање.¹

Истраживачи су поуздано утврдили да је архиепископ Данило II аутор житија краљева Драгутина и Милутина, краљице Јелене, те архиепископа Арсенија I и Јевстатија I. Није искључено да је на-

* misaveritatem@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Средњовековне српске земље (13–15. век): људски, привредни, друштвени и правни процеси* (бр. 177029), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Н. Радојчић, *О архиепископу Данилу и његовим насљављачима*, у: Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа српских, прир. Л. Мирковић, Београд, 1935, XXVII.

писао и житије архиепископа Јоаникија I.² Узимајући у обзир време живота ових личности, може се рећи да се његова дела односе на практично читав један век српске историје.³ С друге стране, мора се имати у виду да је своја житија посвећена краљици Јелени и њеним синовима саставио између 1317. и 1324. године,⁴ док је она која се односе на архиепископе написао у време док је сам био поглавар Српске цркве (1324–1337).⁵ Имајући у виду нашу тему, ваља назначити да је по речима његовог ученика сам Данило рођен у властеоској породици.⁶ Сходно томе могао је бити добро упознат каква је била улога властеле у друштву. Додајмо одмах на почетку ове анализе да он обично властелу помиње збирно, те да се у свим његовим житијима само две личности из овог слоја помињу по властитом имену.⁷

Приликом разматрања Данилових података о властели најпре треба обратити пажњу на то које термине и епитете користи када пише о њој. Јасно се може констатовати да, када саопштава податке о деловању најистакнутије друштвене групације, уобичајено употребљава појам властела.⁸ На неколико места писац је пак употребио појам *бољари*.⁹ Реч је о термину који је био карактеристичан за нешто старије раздобље.¹⁰ Коришћен је у Бугарској за означавање највишег друштвеног слоја, одакле је и доспео у Србију, да би се касније проширио у Румунији и

² Г. Мак Данијел, *Данило Други*, у: Данило Други, Животи краљева и архиепископа српских. Службе, Београд, 1988, 16–17; Димитрије Богдановић није имао сумње у то када је посреди Данилово ауторство Јоаникијевог житија, уп. Д. Богдановић, *Историја сѣаре срѣске књижевности*, Београд, 1980, 176; М. Кашанин, *Срѣска књижевност у средњем веку*, Београд, 1975, 218, приписао му је и кратке саставе о архиепископима Сави II и Данилу I.

³ За Арсенија поуздано знамо да је 1233. године постао архиепископ, али је већ пре тога био уз Светог Саву, док је краљ Милутин умро 1321. године.

⁴ Г. Мак Данијел, *Генезис и састављање Даниловог зборника*, у: Архиепископ Данило II и његово доба, Београд, 1991, 218–220; Д. Богдановић, *Историја сѣаре срѣске књижевности*, 177.

⁵ Г. Мак Данијел, *Генезис и састављање Даниловог зборника*, 220–221.

⁶ Каже се да је био син неких *благочестивих и благоверних* родитеља: Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа срѣских*, прир. Ђ. Даничић, Загреб, 1866, 331; Н. Радојчић, *О архиепископу Данилу*, VI.

⁷ Ђ. Сп. Радојчић, *Развојни лук сѣаре срѣске књижевности*, Летопис Матице српске 385, 1960, 337.

⁸ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 24, 28, 44, 47, 91, 94, 96, 98, 122, 124, 144, 147, 152, 251.

⁹ *Истио*, 87, 93, 245, 290, 308.

¹⁰ В. Ћоровић, *Сѣиси св. Саве*, Београд, 1928, 155; Н. Радојчић, *Власѣла у Закону градском Номоканона св. Саве*, Глас Српске академије наука 193, Одељење друштвених наука 96, 1949, 8; *Лексикон срѣског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, 56 (Р. Михаљчић); С. Шаркић, *Правни ѱоложај власѣле у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV/1, 2010, 9.

Русији.¹¹ Треба рећи да је на појединим местима Данило као синоним за властелу употребио реч *силни*.¹² Може се рећи да је тиме писац назначио каква је била њихова позиција у тадашњој српској држави. Даље се да запазити да је учени хагиограф често издвајао истакнутије представнике властеле. За њихово означавање користио је термине *велможе*, *великоименије велможе*, *велемоћни*, *великоименија* и *великославна власиела*.¹³ Опет за ону властелу која је била мањег угледа он је на једном месту употребио појам *власиеличићи*.¹⁴ Потребно је нагласити да за поједине од ових термина постоје еквиваленти на грчком језику, што можда указује на њихово порекло. За *силне* то је појам *δυνatoi*, а за *великоименије* реч *μεγαλόνυμοι*.¹⁵ Кончно, свакако да се на властелу односе и бројни помени војске и војника,¹⁶ с обзиром на то да, како ћемо видети, и Данилови подаци сведоче о томе да је једна од главних обавеза властеле била учешће у рату. Друштвени слој војника који се раније помиње у изворима је, чини се, до овог периода ишчезао као посебна категорија и спојио се са властелом, са којом је и раније делио суштински иста права.¹⁷ На једном месту Данило чак помиње и да је Свети Сава имао своју властелу.¹⁸

Податке које Данило II доноси о деловању властеле могу се поделити у неколико група. Осврнућемо се најпре на оне који се односе на учешће властеле у владаревим војним походима. Практично сви они налазе се у оквиру житија посвећеног краљу Милутину. Због бројних описа ратничких подухвата поменутог владара, примећује се да се оно више чита као витешки подухват него као живот светитеља.¹⁹ Данило често потенцира да су због потребе рата краљеви Милутин и Драгутин окупљали сву своју војску. Тако наводи да је краљ Милутин (1282–1321) то учинио на почетку своје владавине, када му је наводно претила опасност од Византије.²⁰ За наредни поход против Византије поново је окупио све своје снаге, а имао је и помоћ брата Драгутина, који је такође

¹¹ Лексикон српског средњег века, 56 (Р. Михаљчић).

¹² Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 23, 50, 91, 97, 122.

¹³ *Истио*, 44–45, 94, 96–97, 109, 122, 124–125, 152, 283.

¹⁴ *Истио*, 156.

¹⁵ К. Јиречек, *Историја Срба*, 2, Београд, 1952, 60; С. Шаркић, *Правни положај власиеле*, 10.

¹⁶ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 112–116, 118, 144, 145, 147.

¹⁷ М. Ивановић, *Развићак војне службе као основ формирања власиелског слоја у српској средњовековној држави*, Војноисторијски гласник 1, 2014, 44–46.

¹⁸ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 251.

¹⁹ Г. Мак Данијел, *Данило Други*, 17.

²⁰ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 108.

окупио читаву своју војску.²¹ Са целокупном војском заратио је и трећи пут против Ромејског царства.²² Исто је по њему предузео Драгутин у намери да се обрачуна са бугарским великашима Дрманом и Куделином.²³ Пошто је доживео неуспех, замолио је брата да му помогне, који се тој његовој молби одазвао, сакупивши сву своју војску.²⁴ Сву расположиву силу краљ Милутин је, по истом писцу, сакупио предузевши напад против бугарског кнеза Шишмана, након што се претходно одбранио од његовог налета.²⁵ Несумњиво је да је писац оваквим речима желео да укаже на важност подухвата српских владара и снагу противника са којима су се суочавали. Имајући у виду да су, сем Драгутиновог, остали походи окончани великим успесима, о чему ће још бити речи, истицање да су ради њих окупљани читави војни потенцијали земље не може се посматрати само као пуко претеривање. Уз то ваља имати на уму да Данило, говорећи о неким другим ратним операцијама, није помињао окупљање свих војника. Тако се, према његовом сведочанству, краљ Милутин са побуњеним турским најамницима обрачунао уз помоћ своје телесне страже.²⁶ Затим је послао у помоћ сроднике и телохранитеље свом тасту, византијском цару Андорнику II (1282–1328), који је такође имао проблема са својим некадашњим турским најамницима.²⁷ Када му је поново цар затражио помоћ против Турака, краљ Милутин је, по Даниловим речима, најпре окупио све своје војнике. Онда је међу њима изабрао великоимениту властелу, коју је упутио византијском владару.²⁸ Очигледно је, на основу ових података, да је писац добро разликовао веће војне операције од оних мање значајних, као што је слање помоћних одреда од стране краља свом савезнику.

Без обзира на то што Данило II посвећује велику пажњу ратовима својих јунака, сам ток ратних операција обично није приказан детаљно. Акценат је знатно више стављен на сам њихов исход, те стога не сазнајемо много података о деловању властеле приликом ратних похода. За први Милутинов поход против Византије из 1282. године писац само бележи да је краљ заузео оба Полога, град Скопље, Овче Поље, Злетово и Пијанец.²⁹ За наше истраживање значајно је што писац додаје да је краљ: **славоу и богатство таковыѣ дръжавы измѣни въ богатство и славоу**

²¹ *Исѣо*, 112.

²² *Исѣо*, 113–114.

²³ *Исѣо*, 115.

²⁴ *Исѣо*, 116.

²⁵ *Исѣо*, 118.

²⁶ *Исѣо*, 144.

²⁷ *Исѣо*, 145.

²⁸ *Исѣо*, 147.

²⁹ *Исѣо*, 108–109. Више о походу в. *Исѣорија срѣског народа*, I, Београд, 1981, 439.

своју, вельможни и людии своихъ.³⁰ Одмах ваља напоменути да је на извештај начин реч о општем месту, које се појављује у српским житијима. Тај мотив први пут се среће у делу Стефана Немањића посвећеном Светом Симеону када говори о његовом заузимању византијских територија.³¹ Међутим, то не значи да оно што је изречено није имало упориште у реалности. Наиме, властела је несумњиво имала материјалних користи од освајања. Извесним се чини да је она добијала поседе у заузетим областима. Добро је познато да је касније управо у круговима властеле било најјаче противљење склапању мира са Византијом.³²

Успеси које је краљ Милутин постигао натерали су, према Данилу, византијског цара Михаила VIII Палеолога (1261–1282) да организује против њега велики поход. За ту сврху сакупио је како Грке, тако наводно и велики број Татара, Турака и припадника других народа. Међутим, цар је убрзо преминуо. Акцију су, како писац преноси, ипак спровели његови рођаци, продврши са својом војском до Липљана и Призрена. Татарски одред је потом покушао да пређе реку Дрим, која је, по Даниловим речима, нагло набујала. Они који су успели да се дочепају обале били су пак убијени од стране српских ратника, који су свом краљу донели главу татарског вође Црноглава.³³ Утврђено је да се овај поход, о коме пишу и византијски извори, одиграо у пролеће 1283. године.³⁴ Како се да приметити, учешће властеле у бици на Дриму се директно не наводи, али се не може сумњати у то да је она сачињавала војску која се супротставила Татарима.

Детаљније је Данило II описао поход који је краљ Милутин, заједно са братом, 1283. године предузео против Византије. Према Даниловом писању, Византинци нису могли одолети краљевим снагама, са којима је он провео много времена на њиховој територији. Прецизирао је да су након Божића браћа са својим трупима продрла до Свете Горе, опустошивши струмску и серку област, као и Христовољ. Потом је отпустио брата, а сам се мало одморио са својим војницима.³⁵ Убрзо је исте, 1284. године краљ Милутин извео нови напад на Византију, током кога је заузео подручја Дебра, Кичева и Пореча, а не-

³⁰ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 109.

³¹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, ур. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд, 1999, 38.

³² *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, ур. Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Београд, 1986, 97.

³³ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 111–112.

³⁴ *Византијски извори*, VI, 32–33, 164–165; А. Узелац, *Под сенком йса: Тајари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд, 2015, 186–188; *Историја српског народа*, I, 440.

³⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 112–113; *Историја српског народа*, I, 441.

што касније са својим трупима опустошио и Тесалију.³⁶ У вези са овим походима не помиње се директно богаћење властеле, али се јасно наглашава пустошење непријатељских територија, од чега је властела морала имати материјалне користи.

Прва акција коју је пак Драгутин предузео против Дрмана и Куделина није била успешна. Као разлог таквог исхода, писац наводи утврђеност браничевске земље.³⁷ Тај напад одиграо се највероватније у другој половини девете деценије XIII века.³⁸ Са поменутим бугарским великашима Драгутин је успео да се избори уз братову помоћ. Наводно је, тражећи помоћ, поменуо како Милутин располаже *моћном силом*. Браћа су успела да прогнају непријатеље из своје државе. Данило наглашава да је Милутин сву заузету територију предао брату, али се не наводе други детаљи овог ратовања.³⁹ Обрачун са Дрманом и Куделином одиграо се 1292. године.⁴⁰ Оваквим описом Данило је, чини се, још једном нагласио снагу краљеве војске, а самим тим и значај његове властеле.

Пораз пак бугарског кнеза Шишмана на територији српске државе представио је хагиограф као резултат Божјег деловања и помоћи Светог Симеона, Светог Саве и Светог Арсенија.⁴¹ Такав опис несумњиво је у вези са чињеницом да писац потенцира да су нападачи заустављени код седишта Српске архиепископије у Пећи.⁴² Са својом војском краљ је потом у контраудару заузео читаву Шишманову државу, укључујући и престоницу Видин. Убрзо је дошло до измирења две стране.⁴³ Сматра се да је споразум постигнут око 1293. године.⁴⁴

Извесне информације о ратовању властеле Данило је оставио пишући о одредима које је краљ Милутин послао у помоћ византијском цару Андронику II. Описи оба подухвата српских ратника прилично су слична. Писац потенцира да су они разрушили градове, а уграбили њихово богатство.⁴⁵ Такође, вероватно како би се оправдао суров начин обрачуна српских ратника са противницима, истиче се да су они били поганици односно безбожници.⁴⁶ Нешто детаљнији је опис ратовања

³⁶ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 114; *Историја српског народа*, I, 441.

³⁷ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 115.

³⁸ А. Узелац, *Под сенком њса*, 206.

³⁹ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 115–116.

⁴⁰ А. Узелац, *Под сенком њса*, 210.

⁴¹ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 117–118.

⁴² *Ист*о, 117; А. Узелац, *Под сенком њса*, 216.

⁴³ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 118–119.

⁴⁴ А. Узелац, *Под сенком њса*, 219.

⁴⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 145, 147.

⁴⁶ *Ист*о, 145, 147.

другог одреда, који је предводио велики војвода Новак Гребострек. Своју избрану властелу је, по пишчевим речима, пре одласка посаветавао сам краљ, а пре отпочињања борби примио их је лично византијски цар. Данило прецизира да је војска после пловидбе Црним морем ушла у Анадолију. По успешно обављеном задатку, Андроник II их је богато обдарио, а част им је по повратку у Србију одао и краљ Милутин.⁴⁷ Византијски извори потврђују учешће српских одреда у борбама против турских најамника, које су се одиграле током 1312. и 1313. године, али им не приписују толико значајну улогу као што то чини архиепископ Данило, мада су они свакако били од користи цару Ромеја.⁴⁸

Велика пажња коју је Данило II посветио учешћу властеле у ратовима сасвим је у складу са чињеницом да је извршавање војних задатака у корист владара била главна дужност овог друштвеног слоја. Управо је развитак вршења војне службе био основ формирања властеоског сталежа.⁴⁹ Да је учешће у рату била основна обавеза властеле, потврђује нам и члан 42 *Душановог законика*.⁵⁰ Доиста, реч је о правном споменику из нешто каснијег времена у односу на оно у коме је Данило писао своја дела. Међутим, не треба сумњати у то да је била другачија ситуација у време Милутинове владавине. Додајмо и да је правна компилација *Јустинијанов закон*, сачињена такође у време владавине цара Душана, предвиђала да се одузме живот и имовина онемо ко се не би одазвао војном позиву.⁵¹

Другу велику групу Данилових података о властели чине они који се односе на саветовање владара од стране припадника ове друштвене групације. Уједно та сведочанства нам пружају доста информација о тадашњој институцији сабора у српској држави. Можемо одмах напоменути да је у читавој средњовековној Европи племство имало обавезу саветовања владара.⁵² Примери из Данилових житија, о којима ће бити

⁴⁷ *Истѡ*, 147–148.

⁴⁸ *Византијски извори*, VI, 184–188; *Archive de l'Athos XX. Actes de Chilandar I: Des origins à 1319*, édition diplomatique par M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Paris, 1998, 205, 207; В. Станковић, *Краљ Милутин (1282–1321)*, Београд, 2012, 128–129; С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд, 1960, 80–81, 90, 98–99, 107–112; К. Јиречек, *Историја Срба, I. Политичка историја: до 1537. године*, Београд, 1952, 198; *Историја српског народа*, I, 460–461.

⁴⁹ М. Ивановић, *Развићак војне службе*, 31–46.

⁵⁰ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд, 2010, 83.

⁵¹ Б. Марковић, *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација*, Београд, 2007, 106–107.

⁵² М. Bloch, *Feudalno društvo*, Zagreb, 2001, 219–220; М. Hicks, *Bastard Feudalism*, London, 1995, 137, 143–144; G. Althoff, *(Royal) Favor. A Central concept in Early medieval Hierarchical Relations*, in: *Ordering Medieval Society. Perspectives on Intellectual and Practical Modes of Shaping Social Relations*, ed. B. Jussen, Philadelphia, 2000, 252–253.

речи, чини се да то потврђују и када је српска средњовековна држава у питању.

Хронолошки посматрано, најранији сабор који се помиње у Даниловим делима је онај на коме је после Савиног повлачења за новог архиепископа изабран његов ученик Арсеније. Хагиограф другог српског архиепископа је забележио да је Сава по постављању новог поглавара Српске цркве учинио весеље са краљем Радославом и читавим сабором, као и да је разделио многе дарове епископима, игуманима и краљевим велможама.⁵³ Истраживачи обично следе казивања старијих писаца – Доментијана и Теодосија – те сматрају да је сабор одржан када је већ краљ Владислав био на престолу.⁵⁴ Треба рећи да се нешто раније у Арсенијевом житију наводи да је, у време док је био епископ цркве у Жичи, био вољен од краља и његових *великоименијих бољара*.⁵⁵ Властела није бирала архиепископа, али добри односи са њом су свакако били неопходни свакоме ко би доспео на положај црквеног поглавара. Занимљиво је приметити и да се за архиепископа Јоаникија каже да је био вољен од краља Уроша I и његових велможа.⁵⁶ Приликом преноса Јоаникијевих моштију краљица Јелена окупила је властелу, игумане, јереје и ђаконе.⁵⁷ Сличан опис сабора налазимо и у житију посвећеном архиепископу Јевстатију када се говори о његовом избору за поглавара Српске цркве. Писац је забележио да је након Јоаникијеве смрти краљ Драгутин окупио сабор, који су, уз епископе и игумане, сачињавали *правовјерни бољари*, ради избора новог архиепископа.⁵⁸ Сабор се највероватније одржао 1279. године, а властела свакако ни овога пута није имала утицаја на краљев избор.⁵⁹

После пада са коња под градом Јелечом Драгутин је одлучио да остави престо. Кључно је на његову одлуку, по пишчевима речима, утицала бојазан неименованих особа да српска држава не падне под власт неког од страних народа.⁶⁰ Директно се не саопштава ко се краљу на тај начин пожалио, али је више него извесно да је то била властела из његове околине. Уосталом, наводи се да је под Јелечом био са својом властелом.⁶¹ Нешто ниже писац наводи да је Драгутин са женом и делом своје

⁵³ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 250.

⁵⁴ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд, 1940, 77–78; *Историја српског народа*, I, 312 (Б. Ферјанчић).

⁵⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 244–245.

⁵⁶ *Истио*, 283.

⁵⁷ *Истио*, 294.

⁵⁸ *Истио*, 308.

⁵⁹ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, 90–91.

⁶⁰ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 23–24.

⁶¹ *Истио*, 23.

властеле отишао у Мачву.⁶² Судећи на основу ових података, властела је имала значајан утицај на промену на престолу.⁶³ Наводно је властела наговорила младог краља Стефана на побуну против оца Милутина.⁶⁴ Детаљну анализу одељка о овом догађају ћемо изоставити с обзиром на то да се сматра да потиче из пера неког од Данилових настављача.⁶⁵

Одржавање сабора помиње се на два места у Драгутиновом житију. Међутим, мора се рећи да опис првог представља интерполацију и да, по свој прилици, потиче од неког од Данилових настављача.⁶⁶ Зато ћемо само кратко назначити да се помиње окупљање сабора у Драгутиновој држави поводом Даниловог доласка, који је сремском краљу доносио поруку од брата. Непознати писац наводи да је тадашњи игуман Хиландара богато одбарен од стране краља, краљице и њихове властеле.⁶⁷ Вероватно је ова Данилова мисија била у вези са измирењем браће, али се она не може прецизније датовати.⁶⁸ Питање склапања мировног споразума било је од изузетне важности и зато нимало не би било чудно да се тим поводом састао сабор.

Из Даниловог пера потиче пак прича о сабору који се састао на позив Драгутина у време када је он очекивао смрт. Тада је позвао епископе, игумане и властелу. Када се сабор окупио, Драгутин је обзнанио своју жељу да се замонаши, што је убрзо и учинио. Писац истиче да је мало времена колико је још био у животу краљ искористио да посаветује супругу, сина Владислава и своје *силне* како да живе у доброј вери и бране своју државу.⁶⁹ Разговор који се тицао одбране *ошачасѣва* као да указује на то да се сабор 1316. године није окупио само поводом краљеве смрти већ и због заплетених политичких односа, како је већ претпоставио Никола Радојчић.⁷⁰ Држање властеле је имало изузетну важност за Драгутиновог наследника Владислава и његово преузимање власти у очевој области. Потоњи догађаји су показали да краљ Милутин након

⁶² *Исѣо*, 28.

⁶³ И. Ђурић, *Дежевски сабор у делу Данила II*, у: Архиепископ Данило II и његово доба, 171; Д. Поповић, *Кулѣ краља Драгута – монаха Теоклисѣа*, Зборник радова Византолошког института XXXVIII, 1999/2000, 312. Љубомир Максимовић је истакао да је тешко проценити да ли је властела приморала Драгутина на одступање са престола, уп. *Исѣорија срѣског народа*, I, 438 (Љ. Максимовић).

⁶⁴ Архиепископ Данило и други, *Живѣи краљева и архиепискоја*, 124.

⁶⁵ Р. Маринковић, *Владарске биографије из времена Немањића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XLIV/1–2, 1978, 17, 19; Г. Мак Данијел, *Генезис и сасѣављање Даниловог зборника*, 220.

⁶⁶ Г. Мак Данијел, *Данило Други*, 19.

⁶⁷ Архиепископ Данило и други, *Живѣи краљева и архиепискоја*, 44–45.

⁶⁸ Више о томе в. М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгута*, Зборник радова Византолошког института III, 1955, 70, нап. 66.

⁶⁹ Архиепископ Данило и други, *Живѣи краљева и архиепискоја*, 47–51.

⁷⁰ Н. Радојчић, *Срѣски државни сабори у средњем веку*, 97.

братове смрти није седео скрштених руку, већ је 1316. или 1317–1318. године заробио свог синовца и заузео његову област.⁷¹

Окупљање сабора Данило наводи и у вези са смрћу краљице Јелене. Писац бележи да су са њом били најчаснији монаси и јереји и *бољари* када је почела јаче да побољева. Она их је обавестила о томе да јој се приближава крај живота. Потом Данило додаје да се окупио читав сабор српске земље у њеном двору у Брњацима и прецизира да је краљица свима – од малих до великих – дала свој благослов и поуку. Пошто је умрла, краљица није одмах сахрањена. Сачекан је долазак архиепископа Саве, краља Милутина и његове властеле. Сви они, укључујући епископе и игумане, учествовали су у преношењу краљичиног тела до гроба.⁷² Крајем 1313. или почетком 1314. године очито се у два наврата окупио државни сабор или само онај део сабора који су чинили представници краљичине области.⁷³ Да се запазити да је и она имала своју властелу, пошто је располагала посебном облашћу. С правом је примећено да су описи сабора у време смрти краљице Јелене и краља Драгутина слични.⁷⁴ Нешто касније, поводом доласка Милутинове супруге, краљице Симониде, Драгутин је такође наредио окупљање своје властеле, која ће јој поћи у сусрет.⁷⁵ У овом случају окупљање властеле је више било церемонијалног карактера, о чему ће нешто ниже бити више речи. Кратко се помиње окупљање сабора и 1317. године, када су се објавиле краљичине мошти.⁷⁶

Захваљујући Даниловом сведочењу, знамо да је краљ Милутин окупио сабор након смрти архиепископа Саве III (1309–1316) ради избора новог поглавара Српске цркве. Као учесници се наводе епископи, игумани, монаси и *великославна власџела*. Са избором очито није ишло лако, те се сабор састајао за годину дана чак три пута док за архиепископа није изабран Никодим.⁷⁷ На основу пишчевог текста није сасвим јасно зашто се временски отегао избор архиепископа. Сагласни смо са Радојчићевим мишљењем да Данилови подаци не морају да указују на то да је постојала некаква опозиција краљу у овом случају.⁷⁸

⁷¹ С. Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXIV/1–4, 2008, 12; М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, 74; *Историја српског народа*, I, 472 (С. Ћирковић).

⁷² Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 87–94.

⁷³ Други став образложен је у Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, 95–97.

⁷⁴ *Истио*, 97.

⁷⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 97.

⁷⁶ *Истио*, 100.

⁷⁷ *Истио*, 152–153.

⁷⁸ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, 99–101.

Сви наведени подаци упућују нас на закључак да је Данило II приказао да су српски владари упознавали властелу са важним државним питањима. Властела је могла, како смо видели, да чак натера владара да напусти престо. Њено сакупљање у време смрти владара вероватно је било повезано са чињеницом да је требало обезбедити стабилност држави после тог догађаја.

Одређене информације које доноси Данило II указују на то да је властела могла имати важну дипломатску улогу. Забележио је тако да је видински кнез Шишман, пошто је поражен од краља Милутина, морао да узме себи за жену ћерку његовог властелина. Нешто касније Шишман се оженио ћерком великог жупана Драгоша.⁷⁹ Склапање овог брака јасна је потврда о расту моћи српске властеле у то време. Несумњиво, то је главни разлог зашто је уопште писац поменуо Драгоша. Изнета је чак претпоставка да је и сам Драгош био у сродству са Немањићима.⁸⁰

Поменута победа краља Милутина над кнезом Шишманом изазвала је реакцију његовог сизерена татарског кана Ногаја. Како би предупредио његов напад, српски краљ му је упутио посланство. Саслушавши их, Ногај је одустао од акције и упутио краљу своје поклицаре. Састанку је присуствовала и краљева властела. Постигнут је споразум, по коме је српски владар Ногају имао да пошаље сина и представнике *великоимениџе* властеле.⁸¹ Дакле, властела не само да је учествовала у разговорима о миру већ су и њени представници били залог договора, који је највероватније сачињен 1294. године.⁸² Сагласност властеле била је неопходна, посебно ако се узме у обзир да је споразумом краљ Милутин фактички признао врховну власт Ногаја.⁸³ Утицај властеле био је, дакле, велики при решавању спољнополитичких питања, што само додатно потврђује раст њеног значаја у ово доба.

Житија која је написао архиепископ Данило II доноси вести о присуству властеле у приликама које условно можемо назвати церемонијалним. У *Житију краљице Јелене* аутор приповеда да је краљица Симонида изразила жељу да се види са краљицом Каталином, чији је муж пре тога посетио гроб своје мајке. Краљ јој је испунио ту молбу, избравши за то властелине који ће, заједно са својим супругама, кренути са њом. Назначио је писац да је краљ ту властелу поштовао и љубио као своју браћу.⁸⁴ Надаље Данило II описује сјајан изглед краљице и њене пратње, на основу кога стичемо и утисак о одевању

⁷⁹ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 118–119.

⁸⁰ А. Узелац, *Под сенком њега*, 217.

⁸¹ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 121–122.

⁸² А. Узелац, *Под сенком њега*, 224.

⁸³ *Исти*, 221.

⁸⁴ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа*, 96.

тадашње властеле. Истиче да су били украшени царским оделом, златним појасевима, бисерима и драгим камењем, те да су њихове багренице бацале зраке као пољски цветови.⁸⁵ Колико год овај опис имао јасну функцију истицања краљице и њене пратње, сматрамо да он сведочи и о томе колико пажње је властела поклањала свом одевању. Потврда за то је и чињеница да од прве половине XIII века располажемо подацима о увозу тканина у Србију.⁸⁶ У каснијем периоду то је видљиво и на ктиторским портретима властеле, а потврду даје и скромно очувани археолошки материјал.⁸⁷ Одећа је свакако била још један вид истицања моћи.

Свита на челу са краљицом Симонидом се у Београду у митрополијској цркви поклонила чувеној Богородичиној икони и састала се управо у овом граду са краљем Драгутином и његовом супругом Каталином. Овим поводом је и „сремски краљ“, по аутору житија, наредио да се скупџи сва његова властела како би изашла у сусрет краљици. Наводно је чак стигла са даровима и угарска властела, послана од свог краља. Драгутин је, каже се, даровао како краљицу Симониду тако и властелине и њихове супруге у њеној пратњи. После саветовања, обе краљице су решиле да обиђу гроб краљице Јелене. Зато је и Драгутин изабрао властелине који су са својим женама ишли у пратњи његове супруге. Сви заједно су се поклонили краљичином гробу у Градцу, да би потом посетили краља Милутина, који је приредио велико славље. Том приликом обдарио је Каталину, као и све властелине и њихове супруге који су били са краљицом.⁸⁸ Вреди приметити да су препричани одељци једина места на којима Данило помиње супруге властелина. Њихово присуство вероватно је било узроковано тиме што су њихови мужеви ишли у пратњи краљица. Церемонијални карактер ових путовања такође је могао бити разлог њиховог присуства.

Узимајући у обзир карактер и сврху Данилових хагиографских дела, сасвим је очекивано што су његови подаци о властели разбацани и, могло би се чак рећи, узгредни. С обзиром на то да је пишчева намера била да прослави чланове династије Немањића, не сме нас изненадити што се само у два случаја властелини помињу по имену. Без обзира на ту чињеницу, они осветљавају основне дужности властеле, као и њен утицај у тадашњем друштву. Како смо запазили на једном месту, чак говори о њеном одевању. Зато се може рећи да је Данило релативно добро осликао пораст моћи властеле у периоду о коме је писао. Његова

⁸⁵ *Истџо*, 96–97.

⁸⁶ Р. Ђук, *Венеција и Србија у XIII и XIV веку*, Београд, 1986, 117–129.

⁸⁷ М. Ivanović, U. Vojvodić, *The Marks of Nobility in the Archaeological Context*, in: *Processes of byzantinisation and Serbian archaeology. Byzantine heritage and Serbian art 1*, Belegrade, 2016, 162–163.

⁸⁸ Архиепископ Данило и други, *Животџи краљева и архиепископџа*, 97–99.

дела, међутим, не могу у свим аспектима надокнадити недостатак документарних извора о властеоском слоју.

Miloš B. Ivanović

THE NOBILITY IN THE HAGIOGRAPHIES BY DANILO II

Summary

Archbishop Danilo II wrote several hagiographies which represent the basis of compilation known as *The Lives of the Serbian Kings and Archbishops (Danilo's Anthology)*. His works, among other things, contain important information about the nobility in the Serbian medieval state for the period from the fourth decade of the 13th century to 1321. He used terms *vlastela*, *boljari* (boyars) and *silni* (powerful persons) to designate the members of the nobility. Further, it can be noticed that the author made the difference between magnates (*velmože*) and lesser nobles (*vlasteličiči*). All data on the participation of the noblemen in military campaigns is found in the *Hagiography of King Milutin*. The writer does not give many details about the course of the military operations, but he emphasized that the nobility had great material benefit from the warfare. The legal texts confirm that the basic obligation of nobility was the exercise of military service. According to Danilo II the Serbian rulers gathered their nobility on the occasions such as the election of new archbishop or when important political changes were expected. It seems that the nobles forced King Dragutin to leave the throne in 1282. The hagiographer also noted that the prominent representatives of the elite had a significant role in the diplomatic agreements of King Milutin. Among the characteristics of noblemen's attire, he mentioned their lavish clothing. Finally, it is worth noticing that the author mentioned wives of noblemen as part of the escort of Queen Simonida and Queen Katalina regarding to their visit to the tomb of Queen Jelena.

Keywords: nobility, hagiography, archbishop Danilo II, ruler, war, counseling, wealth.

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ
КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ
IX

Превод резимеа
аутори

Лектор и коректор
Марина Сјасојевић

Дизајн корица
Слободан Шићевић

Компјутерска припрема за штампу
Давор Палчић
palcic@EUnet.rs

Штампа
Тојаловић
Ваљево

Тираж: 300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.11)“04/14”(082)
94(497.11)“04/14”(082)
811.163.41(082)

Научни скуп СРЕДЊИ век у српској науци, историји, књижевности и уметности (9 ; 2017 ; Деспотовац)

Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / IX Научни скуп, Деспотовац-Манасија, 20–21. август 2017 [у оквиру манифестације] XXV Дани српскога духовног преображења ; редакција Станоје Бојанин ... [и др.] ; главни уредник Гордана Јовановић. – Деспотовац : Народна библиотека „Ресавска школа“ ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2018 (Ваљево : Топаловић). – 332 стр. : илустр. ; 25 cm

На спор. насл. стр.: The Middle Ages in Serbian Science, History, Literature and Arts. – Тираж 300. – Стр. 7–8: Свечана беседа на отварању XXV дана српскога духовног преображења 19. августа 2017. године / Рада Р. Стијовић. – Стр. 317–332: Хроника XXV Дана српскога духовног преображења / Санела Р. Симић. – Напомене и библиографске референце уз текст. - Summaries.

ISBN 978-86-82379-72-0

1. Дани српскога духовног преображења (25 ; 2017 ; Деспотовац)

а) Српски језик – Зборници

б) Србија – Културна историја – Средњи век – Зборници

с) Србија – Историја – Средњи век – Зборници

COBISS.SR-ID 266470668